

УДК 005.332.8:005.334.4

О.В. Коваленко

доктор економічних наук, доцент
Запорізька державна інженерна академія

ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ ЗАГРОЗІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА

Узагальнено особливості діагностування неплатоспроможності підприємства, класифіковано індикатори кризового стану.

Ключові слова: діагностика неплатоспроможності, кризовий стан підприємства, антикризовий менеджмент.

I. Вступ

Першочерговим завданням у системі заходів фінансової стабілізації господарюючого суб'єкта є відновлення здатності до здійснення платежів за своїми фінансовими зобов'язаннями для того, щоб запобігти виникненню процедури банкрутства. Усунення неплатоспроможності є оперативним механізмом внутрішньої фінансової стабілізації, який являє собою систему заходів, спрямовану, з одного боку, на зменшення розміру поточних зовнішніх і внутрішніх фінансових зобов'язань господарюючого суб'єкта в короткостроковому періоді, а з іншого боку, – на збільшення суми грошових активів, що забезпечують термінове погашення цих зобов'язань. Принцип "відсікання зайвого", що лежить в основі цього механізму, визначає необхідність скорочення розмірів як поточних фінансових зобов'язань, так й окремих видів активів з метою їхньої термінової конверсії в грошову форму. Вибір відповідного напряму оперативного механізму фінансової стабілізації диктується характером реальної неплатоспроможності господарюючого суб'єкта, індикатором якої, на наш погляд, є показник скоригованої вартості чистих активів. Питання застосування адекватного інструментарію антикризового управління підприємством не є зовсім новими. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вітчизняні науковці, як І.А. Бланк, В.О. Василенко, Л.А. Лігоненко, О.О. Орлов, С.Я. Салига, О.М. Скібіцький, О.О. Терещенко та ін. Однак аналіз наукових праць свідчить про недостатній рівень розгляду проблем діагностування кризових явищ, які в більшості випадків присвячені висвітленню питань поживлення підприємств після або на межі банкрутства, тоді як велике значення в сучасних умовах має своєчасна й правильна діагностика факторів, що зумовлюють виникнення кризи і дають можливість визначити шляхи уникнення підприємством кризової ситуації.

II. Постановка завдання

Метою статті є теоретичне узагальнення особливостей сучасного діагностування неплатоспроможності підприємства, оскільки впровадження системи ранньої діагностики, яка здатна забезпечити завчасне прогнозування і запобігання розвитку кризи, має надати керівництву підприємства об'єктивну та своєчасну інформацію про тенденції розвитку внутрішнього й зовнішнього середовища, створити раціональну інформаційну основу для прийняття управлінських рішень.

III. Результати

При діагностиці кризи особливу увагу треба звернути на діагностику зміни показників у часі. В ідеалі, крім моментної діагностики, менеджери зобов'язані займатися моніторингом, тобто відстежуванням зміни економічних показників (особливо тих, що характеризують фінансовий прибуток підприємства) протягом тривалого періоду. Моніторинг здійснюється методом сканування ознакового простору, що дає змогу відокремити сигнали кризи від так званих фонових шумів – коливань значень окремих економічних показників у певних межах, що може бути зумовлене рядом об'єктивних причин (коливання значень показника рентабельності продажів може бути пов'язане з дією сезонного чинника або національних і релігійних особливостей покупців). Так, наприклад, у період дії мусульманського Рамадану, коли всі мусульмани дотримуються посту, попит на продукцію металопрокату в арабських країнах суттєво знижується. Подібні коливання не спричинюють виникнення кризового стану з реалізацією металопродукції вітчизняними металургійними комбінатами, а є прогнозованими й очікуваними.

О.В. Іващенко й О.І. Крисак підкреслюють, що діагностика банкрутства являє собою систему цільового фінансового аналізу, спрямованого на виявлення параметрів кризового розвитку підприємства, що генерують загрозу його банкрутства в майбутньому періоді [2, с. 130]. На думку О.М. Скібі-

цького, проведення діагностики кризи потребує використання певної сукупності інформації внутрішнього та зовнішнього характеру стосовно результатів і перспектив господарсько-фінансової діяльності підприємства, його фінансово-майнового становища. Можливість формування та якісні ознаки інформаційної бази дослідження визначаються вагомими чинниками, оскільки доступ до певних джерел інформації зумовлює повноту та достовірність інформації, вибір методів дослідження, коректність діагностичного висновку [8, с. 154].

У загальному процесі експрес-діагностики банкрутства найбільш дискусійним і відповідальним етапом є формування системи індикаторів загрози кризи, якими виступають показники, перелік яких формується підприємством самостійно, виходячи з особливостей виробничо-господарської діяльності. Діагностика кризового процесу завжди виходить за рамки простого аналізу основних економічних показників. Аналітик зобов'язаний врахувати вплив на динаміку діагностичних показників чинників зовнішнього оточення (макроекономічних, політичних, демографічних, екологічних факторів). Найчастіше чинники зовнішнього середовища побічно впливають на фінансове становище підприємства, проте їх дія може мати і вирішальне значення (наприклад, збільшення податкового навантаження на підприємство або високе інфляційне зростання). Крім того, складність порівняльного аналізу полягає, у першу чергу, в правильному підборі діагностичних показників. Відібрані для аналізу показники мають відповідати таким вимогам. Вони мають бути: достовірні й детальні – правдиво й детально відображати реальні результати фінансово-господарської діяльності підприємства; специфічні – відображати специфіку діяльності підприємства; масштабні – характеризувати всі функціональні напрями діяльності підприємства; порівняльні, тобто взяті за один і той самий період часу; не повторювати один одного [1, с. 6]. Нобелівський лауреат Расел Акоф виділив чотири групи показників, що характеризують становище чотирьох функціональних напрямів діяльності фірми: 1) фінансова діяльність (чистий прибуток, всі показники рентабельності, показники оборотності, ліквідності, кредиторської і дебіторської заборгованостей, інші фінансові показники); 2) маркетинг (показники виручки від реалізації, обсяг "портфеля замовлень", витрати на реалізацію продукції, на рекламу, дослідження ринку, інноваційні розробки, інші показники); 3) виробництво (обсяг виробництва в ринкових цінах, вартість основних засобів, постійні та змінні виробничі витрати, технологічна модернізація, інші показники); 4) персонал (чисельність основ-

ного й допоміжного персоналу, витрати на оплату праці, соціальну підтримку, професійний розвиток персоналу, найм і вивільнення персоналу, інші витрати).

Набір діагностичних показників не повинен бути дуже великим, оскільки це значно ускладнить обчислення, збільшить час розрахунків, призведе до виникнення математичної погрішності, а отже, до викривлених висновків. Інша проблема стосується пошуку необхідної об'єктивної економічної інформації для аналізу [1, с. 7].

У результаті дослідження встановлено, що індикатори кризового стану підприємства можна класифікувати:

- за критеріями: формальні та неформальні;
- за динамікою: основні й допоміжні;
- за показниками: кількісні та якісні;
- за об'єктами спостереження: чистий грошовий потік; ринкова вартість підприємства; склад і структура активів, поточних і довгострокових зобов'язань, власного капіталу підприємства; склад і структура поточних витрат підприємства; рівень концентрації фінансових операцій у зонах підвищеного ризику; кількість судових справ, у яких підприємство виступає відповідачем, розмір позовних стягнень, штрафів та пені, у тому числі за справами в адміністративних судах України.

Вітчизняна й зарубіжна практика для оцінювання неспроможності та можливого банкрутства підприємства використовує різні критерії формального і неформального характеру. До формальних зараховують критерії, визначені Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" та Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємств та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затвердженими наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14. Це неспроможність боржника протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку задовольнити безспірні вимоги кредитора (кредиторів) за зобов'язаннями та (або) виконати зобов'язання зі сплати обов'язкових платежів; якщо вимоги до боржника сукупно становлять не менше ніж триста мінімальних розмірів заробітної плати; ознаки критичної неплатоспроможності, що відповідають фінансовому стану потенційного банкрутства, наявні, якщо на початку та в кінці звітного кварталу, що передував поданню заяви про порушення справи про банкрутство, мають місце ознаки поточної неплатоспроможності, а коефіцієнт покриття (Кп) і коефіцієнт забезпечення власними засобами (Кз) у кінці звітного кварталу менше від їх нормативних значень – 1,5 і 0,1

відповідно. Фінансовий стан підприємства, у якого на початку та в кінці звітного кварталу наявні ознаки поточної неплатоспроможності (норматив > 0), відповідає законодавчому визначенню боржника, який неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати.

До неформальних критеріїв, які дають можливість прогнозувати можливість потенційного банкрутства, належать:

- тенденції до зростання у складі оборотних активів важкореалізовуваних активів, таких як сумнівна дебіторська заборгованість, застарілі запаси;
- скорочення обсягу реалізації та зменшення сегментів ринку продукції підприємства;
- несприятливі зміни в портфелі замовлень, зниження ліквідності та рентабельності продажів;
- нераціональна структура залучення і розміщення засобів, формування довгострокових активів за рахунок короткострокових джерел;
- зниження виробничого потенціалу та хронічна нестача власного оборотного капіталу;
- наявність простроченої кредиторської заборгованості та збільшення її питомої ваги у складі зобов'язань підприємства;
- тенденції випереджального зростання найбільш термінових зобов'язань порівняно зі зміною високоліквідних активів;
- наявність хронічної простроченої заборгованості за кредитами банку та позиками, кредиторською заборгованістю;
- тенденції до витіснення у складі зобов'язань підприємства дешевих позикових засобів "дорогими" та їх неефективне розміщення в активах;
- стан організації бухгалтерського обліку та контролю на підприємстві;
- зниження ринкової вартості цінних паперів суб'єкта господарювання;
- високий рівень конкуренції, і зумовлене нею зниження цін на продукцію без відповідного зниження собівартості.

До основних відносять індикатори (ознаки) ймовірності банкрутства з низьким (несприятливим) рівнем або динамікою, які найближчим часом можуть призвести до незадовільного фінансового становища або банкрутства. Основні індикатори банкрутства можуть бути розраховані за даними бухгалтерської звітності, деякі з них – за додатковими джерелами інформації. До допоміжних індикаторів належать показники і неформалізовані ознаки, низький (несприятливий) рівень або динаміка яких не є підставами для розгляду поточного фінансового

становища як критичного, але сигналізують про можливість різкого його погіршення, якщо не будуть вжиті відповідні дієві заходи. З-поміж допоміжних індикаторів: порушення ритмічності, тривалі зупинки виробництва; недалекоглядна інвестиційна політика; недалекоглядна кадрова політика, результатом якої може бути втрата ключових співробітників адміністрації; участь у судових розглядах сумнівного характеру тощо. На жаль, як свідчить не тільки українська, але й зарубіжна практика, існують численні випадки недостовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності, причиною яких є не лише низька кваліфікація фахівців відповідних служб, зміна методології (в Україні – впровадження Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку з 2000 р.), а й зловживання та шахрайство посадових осіб підприємства. У будь-якому випадку, бухгалтерський облік та звітність відображають лише події, що мали місце в минулому, характеризують процес колообігу капіталу, що фактично завершився. Враховуючи ці обставини, вагомим джерелом інформації, не обхідної для достовірної поглибленої діагностики кризи, є інші джерела інформації, зокрема настрої у колективі, точка зору персоналу на існуючі проблеми та їх причини, особливо менеджерів з продажу, які безпосередньо контактують з покупцями продукції (товарів, робіт, послуг). Збір такої інформації проводиться шляхом анкетування (за спеціально розробленими анкетами), шляхом здійснення фотографії робочого дня (для виявлення організаційних проблем), прямого опитування (співбесіди "віч-на-віч"), методом "мозкового штурму" у спеціально сформованих мікрогрупах для виявлення основних проблем та причин їх виникнення тощо. Виправданим слід вважати поширення зарубіжного досвіду анонімного інформування керівництва та власників щодо наявних проблем і пропозицій стосовно вдосконалення діяльності підприємства, окремих бізнес-процесів тощо (наприклад, в Україні така практика активно використовується McDonalds Ukraine). Інакше кажучи, з діагностики кризи починається будь-яка боротьба з нею, тому сучасна система діагностики ймовірності банкрутства має своєчасно розпізнавати кризові явища, забезпечувати достовірність результату розпізнавання та безперервність процесу діагностування.

На етапі експрес-діагностики на базі публічної звітності підприємства із застосуванням спеціальних прийомів аналізу виявляються зовнішні ознаки наявності кризи. Дослідження може підтримуватися спеціально розробленими автоматизованими інтелектуальними системами експрес-діагностики, які дають можливість швидко ідентифікувати стан підприємства, зробити попередній

висновок та виробити найбільш загальні рекомендації стосовно подальших дій.

Об'єктом дослідження експрес-діагностики є:

1) наявність збитків за результатами господарсько-фінансової діяльності та їх розміри порівняно з власним капіталом;

2) обсяги та динаміка простроченої кредиторської заборгованості, особливо такої, розмір якої вважається достатнім для подання позову до суду;

3) наявність банківських кредитів та позик на суму, що перевищує 25% активів згідно з вимогами ст. 41 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок". Не погашені у визначений строк відсотки за борговими зобов'язаннями;

4) обсяги й динаміка сумнівної та простроченої дебіторської заборгованості, щодо якої не вчинено дій, передбачених законодавством;

5) наявність кредиторської заборгованості перед бюджетом та позабюджетними фондами;

6) обсяг та причини виникнення наднормативних запасів матеріальних оборотних активів;

7) тривалість операційного циклу та причини його продовження;

8) негативна динаміка окремих показників фінансової діяльності підприємства, платоспроможності та фінансової стійкості (тобто ситуація, за якої фактичне значення та напрям зміни того чи іншого показника не збігаються з нормативними чи рекомендованими);

9) кількісна оцінка ймовірності банкрутства підприємства, яка отримана експертним шляхом або в результаті використання спеціальних розрахунків, індексів і моделей.

На основі результатів експрес-аналізу балансу можна виділити головні ознаки, наявність яких у балансі насторожує: зменшення валюти балансу на кінець звітного періоду порівняно з його початком; негативна динаміка окремих показників фінансового стану підприємства; перевищення позикового капіталу над власним і збільшення темпів його зростання порівняно з темпами зростання власного капіталу; значні коливання темпів приросту дебіторської та кредиторської заборгованостей; зменшення частки власних оборотних коштів понад 10%. С.Я. Салига та Н.В. Нестеренко наполягають, що основу аналізу становить порівняння фактичних показників-індикаторів із плановими (нормативними) та виявлення розмірів відхилень у динаміці. Збільшення розміру негативних відхилень у динаміці характеризує наростання кризових явищ фінансової діяльності підприємства, що генерують загрозу його банкрутства [7, с. 62]. О.О. Орлов і К.І. Залогіна зауважують, що попереднє оцінювання масштабів кризового фінансового стану підприємства здійснюється на основі аналізу окремих сторін кризового розвитку підприємства за ряд попередніх етапів. Практика фінансового менеджменту використовує при оцінюванні масштабів кризового фінансового стану підприємства три принципових характеристики: легка фінансова криза; глибока фінансова криза; фінансова катастрофа. За необхідності кожна із цих характеристик може одержати більш поглиблену диференціацію [6, с. 51].

А.В. Зубкова пропонує застосовувати довідкові нормативні значення фінансових коефіцієнтів, зокрема показників ліквідності, для формулювання висновків щодо нормальних, проблемних і кризових показників (табл.).

Таблиця

Довідкові нормативні значення деяких фінансових коефіцієнтів і показників [за даними 1, с. 37]

Коефіцієнти та показники	Значення коефіцієнтів та показників		
	нормальні	проблемні	кризові
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	> 0,2	0,05–0,2	< 0,05
Коефіцієнт поточної ліквідності	> 2	1,5–2	< 1,5
Коефіцієнт швидкої ліквідності	> 1	0,5–1	< 0,5
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами	> 0,4	0,1–0,4	< 0,1
Частка кредиторської заборгованості в активах	< 50%	50–80%	> 80%
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	< 25 днів	25–60 днів	> 60 днів

Поточною неплатоспроможністю може характеризуватися фінансовий стан будь-якого підприємства, якщо на конкретний момент через випадковий збіг обставин тимчасово суми наявних у нього коштів і високоліквідних активів недостатньо для погашення поточного боргу, що відповідає законодавчому визначенню як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед кредиторами після встановлення встановленого строку їх сплати, у тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо

сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше, як через відновлення платоспроможності. Ознаки критичної неплатоспроможності, що відповідають фінансовому стану потенційного банкрутства, мають місце, якщо на початку і в кінці звітного кварталу, що передував поданню заяви про порушення справи про банкрутство, наявні ознаки поточної неплатоспроможності, а коефіцієнт покриття і коефіцієнт забезпечення власними коштами у кінці звітного кварталу менше від їх нормативних значень – 1,5 і 0,1 відповідно [5].

Економічним показником ознак поточної платоспроможності за наявності простроченої кредиторської заборгованості є різниця між сумою наявних у підприємства грошових коштів, їх еквівалентів та інших високоліквідних активів і його поточних зобов'язань. Від'ємний результат алгебраїчної суми зазначених статей балансу свідчить про поточну неплатоспроможність суб'єкта підприємницької діяльності. Фінансовий стан підприємства, у якого на початку і в кінці звітного кварталу наявні ознаки поточної неплатоспроможності, відповідає законодавчому визначенню боржника, який неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати.

IV. Висновки

Система експрес-діагностики банкрутства забезпечує раннє виявлення ознак кризового розвитку підприємства й дає змогу вжити оперативних заходів нейтралізації. Її запобіжний ефект найбільше відчувається на стадії легкої кризи підприємства. Якщо результати експрес-діагностики засвідчують наявність негативних явищ та проблем у діяльності підприємства, викликають сумніви чи занепокоєння, то переходять до наступного етапу роботи, на якому проводиться поглиблений (фундаментальний) аналіз кризи. Якщо ситуація визнається нормальною, діагностування можна вважати закінченим, а об'єкт управління таким, що перебуває у зоні управлінського контролю. Результати експрес-діагностики використовуються для прийняття програм (планів) подальшої діяльності підприємства. Викладена декомпозиція процесу експрес-діагностики дає можливість чітко структурувати процес дослідження, виокремити об'єкти діагностики та завдання, надати керівництву підприємства й іншим користувачам (власникам, інвесторам, санаторам, кредиторам) об'єктивну і повну інформацію для прийняття управлінських рішень та обґрунтування стратегії й тактики необхідних антикризових заходів, визначення короткострокових цілей, розподілу ресурсів, удосконалення органі-

заційної структури системи управління та вибору політики дій. У процесі експрес-діагностики розраховуються такі основні блоки показників: cash-flow; ліквідності та платоспроможності; ділової активності; фінансової стійкості та рентабельності тощо.

Список використаної літератури

1. Зубкова А.В. Приемы антикризисного менеджмента : [практическое пособие для бизнесменов и студентов] / А.В. Зубкова. – Ростов н/Д. : Феникс, 2008. – 397 с.
2. Іващенко О.В. Діагностика банкрутства підприємства / О.В. Іващенко, О.І. Кришак // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2006. – № 5. – С. 129–132.
3. Ігольников А. Шляхи подолання кризових явищ в економіці України / А. Ігольников, З. Коровіна // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 51–56.
4. Мец В.О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства : [навч. посіб.] / В.О. Мец. – К. : Вища шк., 2003. – 120 с.
5. Наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon/rada.gov.ua.
6. Орлов О.О. Експрес-діагностика банкрутства на основі даних бухгалтерської звітності за новими Національними стандартами України / О.О. Орлов, К.І. Залогіна // Вісник НАН України. – 2000. – № 2. – С. 51–55.
7. Салига С.Я. Управління фінансовою санацією підприємства : [навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів] / С.Я. Салига, О.І. Дацій, Н.В. Нестеренко, О.В. Серебряков. – К. : ЦНЛ, 2005. – 237 с.
8. Скібіцький О.М. Антикризовий менеджмент : [навч. посіб.] / О.М. Скібіцький. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 568 с.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2012.

Коваленко Е.В. Экспресс-диагностика неплатежеспособности как необходимая составляющая механизма предупреждения угрозы банкротства предприятия

Обобщены особенности диагностирования неплатежеспособности предприятия, классифицированы индикаторы кризисного состояния.

Ключевые слова: диагностика неплатежеспособности, кризисное состояние, антикризисный менеджмент.

Kovalevko E. Insolvency express diagnostics as essential component for mechanism of insolvency prevention

The work summarizes specifics of insolvency diagnostics for a company, classifies crisis indicators.

Key words: insolvency diagnostics, crisis of company, anti-crisis management.